

*Олена Валентинівна БУГАЄВА,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ЛИСТИ Т. ШЕВЧЕНКА ДО С. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО: ІСТОРІЯ СТОСУНКІВ ВЕЛИКИХ МИТЦІВ

У статті історія відносин двох епохальних постатей української національної культури ХІХ ст. висвітлюється крізь призму епістолярної спадщини Т. Шевченка. Аналіз листів поета до композитора здійснюється не стільки в традиційно біографічному контексті, скільки з позицій розкриття духовної єдності великих митців, їх людських стосунків. Запропонований ракурс дослідження вмотивований інтересом до пізнання внутрішнього світу двох земляків, геніїв від поезії та музики, дружба яких давала їм натхнення для життя і творчості.

Ключові слова: Т. Шевченко, С. Гулак-Артемівський, епістолярна спадщина, біографія митців, історія стосунків.

In this article, through the prism of epistolary heritage of T. Shevchenko, the history of relations between the two epochal figures of Ukrainian national culture of the nineteenth century is highlighted. Analysis of the poet's letters to the composer is described not so much in traditional biographical context, but from the point of disclosing spiritual unity of great artists and their human relationships. The proposed research perspective is motivated by the interest in knowing the inner world of two countrymen, the genius of poetry and music, whose friendship gave an inspiration for their life and work.

Keywords: T. Shevchenko, S. Gulak-Artemovskiy, epistolary heritage, artists biography, the history of relations.

В статье история отношений двух эпохальных личностей украинской национальной культуры ХІХ ст. высвечивается сквозь призму эпистолярного наследия Т. Шевченко. Анализ писем поэта к композитору проводится не столько в традиционном биографическом контексте, сколько с позиций раскрытия духовного единства великих деятелей искусства, их человеческих отношений. Предложенный ракурс исследования объясняется интересом к познанию внутренне-

го мира двух земляков, гениев от поэзии и музыки, дружба которых вдохновляла для жизни и творчества.

Ключевые слова: Т. Шевченко, С. Гулак-Артемовский, эпистолярное наследие, биография деятелей искусства, история отношений.

Тема *музичної Шевченкіани* з наукової точки зору є безмежною. Різноманітність історичних і теоретичних аспектів її дослідження в контексті дисциплінарної музикознавчої та міждисциплінарної гуманітарної специфіки сьогодні ні у кого не викликає сумніву. Та попри існування значного ґрунтового дослідницького доробку в цьому напрямі, вона залишається однією з найпривабливіших тем не лише з позицій наукового пізнання, а й щодо задоволення інтересів пересічного громадянина. Останнє не випадкове, як і музичний талант самого Т. Шевченка, адже музичні здібності — саме та риса, що лежить в засновку етнічної ідентичності української нації. Тому, відповідно до наукових пріоритетів сьогодення, тему *музичної Шевченкіани* пропонується розглянути не в традиційно музикознавчому, а біографічному ракурсі, тож — крізь призму епістолярного жанру відтворити історію стосунків між Т. Шевченком і одним із найяскравіших українських композиторів і співаків ХІХ ст., музикантом великого самобутнього таланту — С. Гулаком-Артемовським¹. Завданням даного дослідження, крім іншого, є спроба розглянути епістолярій як документальне свідчення дружби двох митців та, водночас, як літературну і духовну пам'ятку епохи, що характеризує Т. Шевченка та С. Гулака-Артемовського як знакові постаті тогочасного мистецького середовища. Намагання читати між рядків, «перегортаючи» сторінки життя двох великих митців, відтворення конкретики подій їхнього минулого і занурення у таємний світ того, що об'єднувало та давало натхнення для життя і творчості двом землякам, геніям від поезії та

¹ **Гулак-Артемовський Семен Степанович** (1813–1873) — укр. композитор, співак (баритон), драматичний актор, художник-мініатюрист, лікар-аматор. Автор першої укр. опери «Запорожець за Дунаєм», вокально-хореограф. дивертисменту, музики до водевілів, пісень-романсів. Соліст імператорського театру в Петербурзі та Великого театру у Москві. Перший виконавець партії Руслана в опері М. Глінки «Руслан і Людмила». У репертуарі понад 50 партій світової оперної класики. Похований на Ваганьківському кладовищі у Москві.

музики, є завданням непростим, втім, така розгорнута на документальному ґрунті дослідницька позиція і визначає методичні підходи автора цієї статті.

Історія великої дружби між Т. Шевченком і С. Гулаком-Артемовським завжди привертала до себе увагу і тих, хто, будучи її «свідком», залишив для нащадків «живі» епізоди спогадів, і тих, хто цю історію досліджував і прислужився справі укладання національної Шевченкіани. Когорту перших представлено іменами тогочасних діячів української та російської культури — поета й етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського, дослідника історії Києва, професора Київської духовної академії В. Аскоченського, діловода Петербурзької академії мистецтв О. Благовещенського, чиновника російської митниці З. Недоборовського², чії оповіді не лише зберігають імена музичних діячів із оточення Т. Шевченка, передусім С. Гулака-Артемовського, а й дають змогу усвідомити доленосне значення стосунків, які склалися між двома митцями. Як спогади, так і епістолярій, пов'язані з Т. Шевченком і С. Гулаком-Артемовським, приваблювали увагу вітчизняних істориків-музикознавців³, щоправда, здебільшого вони розглядалася в контексті біографії або характеристики творчого шляху С. Гулака-Артемовського. Майже всі тогочасні і сучасні дослідники, як українські, так і російські, були спільні щодо визначення характеру музиканта, відзначаючи його веселий норов. Один із диригентів Петербурзької оперної школи Р. Камінкер-Напарін зауважує, що: «Гулак был веселым человеком — артист, жизне-

² Див.: Афанасьев-Чужбинский А. «Воспоминания о Тарасе Шевченко», Аскоченский В. «И мои воспоминания о Т. Г. Шевченке», Благовещенский А. «Шевченко в Петербурге (1858–1961)», Недоборовский З. «Мои воспоминания» у кн.: Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К., 1988.

³ Див.: Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня. — К., 1939.; Касперт А. Шевченко і музика. Нотографічні та бібліографічні матеріали (1861–1961). — К., 1964; Правдюк О. А. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. — К., 1966.; Билинская М. Шевченко и музыка. — К., 1984.; Корчова О. Семен Гулак-Артемовський: знайомий незнайомиць // Музика. — 2013. — № 5. — С. 4–7; Олійник Леся. Т. Г. Шевченко і С. С. Гулак-Артемовський: дружба між митцями // RadioSvoboda.Ua. — Сьогодні, в день 145-ї річниці смерті Тараса Григоровича Шевченка... — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/941188.html>; Елена Буевич. Гулак-Артемовский: 200 лет вместе // Великоросс. — Режим доступу : http://www.velykoross.ru/blogs/all_1/tag_174_1/article_67/.

люб. И он написал свою оперу как сказку, как легенду, как анекдот — с огромной любовью к тем людям, которых он помнил с детства...» [2]. На жаль, аспект психологічної сумісності митців, що на наш погляд був одним із визначальних у їхніх стосунках, досі не вивчений.

Як цілісне явище епістолярна спадщина Т. Шевченка (до комплексу якої логічно залучити також «Щоденники» митця), у різних аспектах досліджувалася українськими вченими: філософські та світоглядні аспекти — М. Поповичем,⁴ різні ракурси літературознавчої та мовознавчої проблематики представлені у працях О. Бистрової, М. Коцюбинської, Ж. Ляхової, Н. Момота⁵, листування Т. Шевченка як історична складова епістолярного жанру в Україні — у публікаціях Ж. Ляхової та В. Микитася,⁶ з позицій об'єкта іконографії — О. Федоруком.⁷ Листування Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського також аналізувалося у наукових розвідках істориків-краєзнавців⁸, здебільшого в контексті регіональної Шевченкіани та з'ясування Городищенських і Петербурзьких зв'язків між митцями.

У даному дослідженні, що лежить у площині біографічної проблематики, пропонується відійти від суто біографічних

⁴ Див.: Попович М. Розумом і серцем: [щоденник Шевченка] // Наука і суспільство. — 2007. — № 3/4. — С. 12–17.

⁵ Див.: Ляхова Ж. Листи і художня проза Т. Г. Шевченка // Укр. м. і літ. в шк. — 1979. — № 3. — С. 14–21; Бистрова О. Щоденник поета. Літературно-філософські мотиви Шевченка // Слово і час. — 1998. — № 3. — С. 32–35; Момот Н. Шевченків щоденник: жанрова гетерогенність як стратегія тексту // Слово і час. — 2005. — № 3. — С. 20–28; Коцюбинська М. Шевченкові листи // Слово і час. — 2008. — № 7. — С. 15–23; Меленчук О. Коментування персоналій у листуванні та щоденнику Т. Шевченка : досвід С. Єфремова // Слово і час. — 2011. — № 5. — С. 5–72.

⁶ Див.: Микитась В. Спроба фальсифікацій шевченківського листування // Київ. старовина. — 1994. — № 2. — С. 33–36; Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини // Слово і час. — 2006. — № 6. — С. 70–81.

⁷ Див.: Федорук О. Заувага до автографів Шевченка // Слово і час. — 2007. — № 3. — С. 28–30.

⁸ Див.: Мельник О. Сім постатей Гулака-Артемівського // Укр. газета. — 18–31 грудня 2008. — № 45 (185); Людмила Ровінчук. Городищенська Шевченкіана // Туристична Городищина. — Режим доступу : <http://ztgorod.blog.net.ua/horodyschenska-shevchenkiana/>; Тетяна Калиновська, Петро Жук. Дружба великих // Релігія в Україні. — Режим доступу : http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/18145-druzhba-velikix.html.

стереотипів аналізу, що передбачають, насамперед, акцентування уваги на фактах життєпису «героїв» та відображенні фактографічно-сюжетної атрибутики листів. На особливу увагу заслуговує аспект дослідження їх змістовної *духовної складової* — саме того, що визначило та зумовило зближення і «сплетення» людських долі і шляхів Т. Шевченка і С. Гулака-Артемовського у житті та мистецтві, що, незважаючи на відмінність їхніх характерів, міцно об'єднало на довгі роки в боротьбі за самовираження і самоствердження і що, з рештою, дало підстави дослідити історію стосунків двох велетнів українського мистецтва з позиції єдиного цілого, як «єдиного організму».

Між іншим, і у біографії митців було багато спільного. Обидва народилися на Черкащині: Т. Шевченко у с. Моринці, а С. Гулак-Артемовський — у Городищі, були приблизно одного віку⁹ та ходили-гуляли майже одними стежками, оскільки у с. Вільшани, що поблизу Городища, де жив Семен, у пана Енгельгардта¹⁰ козачкував Тарас. Поруч, у живописному с. Зелена Діброва від 1823 р. мешкала рідна Тарасова сестра — Катерина,¹¹ до якої Т. Шевченко навідувався під час подорожей Україною 1845, 1847, 1859 рр. Тоді само відбувається знайомство Т. Шевченка з матір'ю С. Гулака-Артемовського — Варварою Арсентівною, якій із «другом Тарасом» незабаром Семен передаватиме вісточки з далекого Петербурга. Коли Т. Шевченко дізнається про її смерть, напише С. Гулаку-Артемовському з Новопетровського укріплення: «Так, тепер для тебе Городище — чуже село: стара твоя мати умерла, царство їй небесне» [7, с. 70]¹². Не можна забувати і про те, що двоюрід-

⁹ С. Гулак-Артемовський народився 16 квітня 1813 р., а Т. Шевченко — 9 березня 1814 р.

¹⁰ **Енгельгардт Павло Васильович** (1799–1849) — гвардії полковник, поміщик. За характеристикою К. Брюллова, «самая крупная свинья в торжковских туфлях». Т. Шевченко відтворив його образ у повісті «Художник». Зберігся також невеликий акварельний портрет п. Енгельгардта кисті Т. Шевченка.

¹¹ За чоловіком — Красицька. Мала 12 дітей, із яких вижило лише четверо — Яким, Степан, Максим і Федора. Померла у віці 44 років. Похована разом із чоловіком і сином у с. Зелена Діброва. На могилі встановлений пам'ятник.

¹² Похована Варвара Андріївна на цвинтарі с. Піщани.

ний брат Т. Шевченка, Євдоким Савович Шевченко, з 6 років виховувався у родині батьків С. Гулака-Артемівського. Саме від своїх рідних С. Гулак-Артемівський і дізнався про існування Т. Шевченка, що зрештою зумовило їхню зустріч у Петербурзі.

Т. Шевченко та С. Гулак-Артемівський мали спільне коло знайомих і друзів, з якими з часом утворилися надійні життєві контакти. Так, хрещеним батьком Семена був відомий меценат і цукрозаводчик С. Симиренко, з ним родина Гулаків-Артемівських підтримувала міцні дружні стосунки. Т. Шевченко також неодноразово навідувався до маєтку Симиренків, був особисто знайомий із управляючим заводу церковним титарем О. Хропалем, який, у свою чергу, товаришував із «дядькою» Семена — поетом і байкарем П. Гулаком-Артемівським. Не випадково через декілька років «Кобзар» Т. Шевченка буде видано коштом онука С. Симиренка — Платона [3, с. 5], в родинному колі якого вперше пролунають Тарасові вірші у виконанні самого поета.

Для здійснення своїх творчих намірів майбутнім митцям необхідно було отримати «вольную», адже Семен був сином священика, а Тарас — кріпака. Зустрілися вони вже у Петербурзі, куди для навчання майстерності співу російський композитор М. Глінка 1938 р. привіз із Києва безоплатно викупленого від церковної залежності Семена¹³. Як відомо, на цей час Т. Шевченко, який уже отримав «відпускну», відвідував рисувальні класи у Петербурзькій академії мистецтв. Ймовірно, їхнє знайомство відбулося в цей же рік, коли С. Гулак-Артемівський почув від художника К. Брюлова¹⁴ знайоме прізвище та дізнався, що Т. Шевченко вчиться у його майстерні. Влітку 1842 р. С. Гулак-Артемівський дебютував на сцені Петербурзького імператорського оперного театру, а Т. Шевченко був присутній на виставі. Незабутнє враження справило на поета виконання партії Руслана в прем'єрному показі опери М. Глінки «Руслан і Людмила». У листі до Г. Тарновського він напише про свої почуття: «Та

¹³ На той час С. Гулак-Артемівський уже закінчив Київську духовну академію та мав досвід співу у церковному хорі.

¹⁴ Традиційно всі прибулі з України зустрічалися на щотижневих вечорах у Євгена Гребінки.

що то за опера, так ну! А надто, як Артемівський співа Руслана, то так, що аж потилицю почухаєш, — далєбі правда. Добрий співак, нічого сказати» [10, с. 313]. Т. Шевченко завжди зачаровано слухав, як Семен неперевершено співав народні пісні. А той був вражений Тарасовою любов'ю до української народної пісні та вмінню чути музику. Щоправда, Т. Шевченко і сам добре співав. Особливо йому вдавалася «Стоїть явір над водою», яку С. Гулак-Артемівський поклав на народні слова. Перше прилюдне виконання цієї пісні С. Гулаком-Артемівським відбулось 19 серпня 1858 р. у виставі «Москаль-чарівник». Після смерті свого «друга Тараса» композитор присвятив її Кобзареві.

Епістолярій Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського пересвідчує нас у духовній близькості, що існувала між ними. В їхньому листуванні не було нічого формального чи випадкового. Кожний Шевченків лист виявлявся своєрідною сповіддю, що розкривала стан його душі і як митця, і як людини, вражаючи своєю відкритістю та щирістю, нестриманим «криком» душі та глибиною сердечного болю. І це зрозуміло, адже, як відзначає вчений-психолог, дослідник автобіографічної спадщини Т. Шевченка А. Єгорова: «його вразлива душа гаряче відгукувалася на радощі й негаразди інших, приймала близько до серця все навколишнє життя... Знайомлячись із ними, ми бачимо перед собою не лише Шевченка-трибуна, громадянина, борця, а й просто людину — з незахищеною душею поета, тонкою натурою художника, для якого так важливо було бути серед людей, жити заради близьких» [5]. Сам зміст листів, мова, якими вони написані, та навіть обрана емоційна форма вислову є не випадковими — у такий спосіб Т. Шевченко звертається до свого друга Семена, як до рідної людини. Гостро відчуваючи власну самотність, лише в листах Т. Шевченко знаходить втіху, ведучи з С. Гулаком-Артемівським «неспішну» розмову про свої «буденні» справи, називає того «искренний друже мой», «добрий друг мой», «друже мій милостивий», «брате Семене», «друже мій єдиний», «друже мій добрий» і, нарешті, «благородніший ти із людей, брате-друже мій єдиний Семене». По-різному, але неодмінно з великою любов'ю та повагою.

Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемівського мало інформативні та позбавлені фактологічності. І хоча в них окреслюються декілька тем, навколо яких будується конструкція авторської оповіді, всі вони направлені на самого поета, на розкриття його внутрішнього світу. Феномен Шевченкових листів у тому, що кожний із них — це стан душі поета — чутливий і рухливий, а не статична змістовно-фактологічна данина. Мабуть цим пояснюється виняткова плинність і музикальність його мови, призвана емоційно посилити сприйняття одкровенень поета. При чому Т. Шевченко навіть не замислюється над тим, якою мовою спілкується з С. Гулаком-Артемівським, переважаючи у тексті російські та українські слова, що складаються у виразні мелодійні фрази, притаманні мовному стилю його листів, у які поринаєш одразу від початку читання.

Усі звернення Т. Шевченка до композитора в кожному рядку пронизані любов'ю та добром. Поет, дякуючи композиторові за надіслані в різні часи 15 або 20 карбованців, неодмінно благословляє його, не забуваючи й про родину: «Нехай Господь посилає твоє добро на тебе і на жіночку твою, і на діточок твоїх!» [7, с. 68]. І далі: «...кланяюся низенько твоїй Александрі Івановні і щиро цілую твоїх діточок і Варвару, і Александрю, — нехай здорові ростуть та щасливі будуть... Оставайся здоровий і будь щасливий во всех твоих начинаннях, мій искренний, мій єдиний друже Семене!» [7, с. 70]. Із болем переживаючи втрату «другом Семеном» дочки, напише йому наступні рядки: «Кланяюся твоїй добрій жіночці, цілую твоє єдине дитя і плачу разом з вами о погребенні вашої Александрі. Прощай, друже мій єдиний, не забувай безталанного, серцем преданного тобі земляка твого Т. Шевченка»¹⁵ [9, с. 109]. Т. Шевченко ставиться до композитора з великою повагою і як до людини, і як до митця, порівнюючи його з «поетом», що для нього самого вважалося найвищою оцінкою мистецького таланту. Сконцентрована в листах щодо С. Гулака-Артемівського Шевченкова етика насправді була притаманна обом митцям-велетням — і композиторові, й поету: «Благород-

¹⁵ Це заключні рядки з останнього листа Т. Шевченка до композитора.

нійший ти із людей, брате-друже мій єдиний Семене! Не треба було б тее... та, знать, у тебе стала потилиця глибока, бо брешеш собі, нівроку, та й не схаменешся. Ну, скажи по правді, чи єсть та великая душа на світі, окромя твоєї благородної душі, щоб згадала про мене в далекій неволі, та ще й 15 карбованців дала? Нема тепер таких великих душ на світі; може, і були коли-небудь, та в ирій полетіли. Одна твоя осталася між нами зимовать та, тулячись самотня на морозі, і сочинила собі поему, та такую сердечную, задушевную поему (може йтися про реальний твір), що я і досі читаю та плачу. Великий ти поет, друже мій Семене! Благодарю тебе всім серцем і всім помишленієм моїм! Чим, як і коли заплачу я тобі за твоє істинно християнське діло? Тепер, кромє сльоз благодарних, нічого в мене нема» [9, с. 109]. Тож лише у людини такої великої духовної культури, як Т. Шевченко могла з'явитися подібна оцінка здібностей С. Гулака-Артемівського. Що ж до самого тексту листа, то, вочевидь Т. Шевченко сприймає себе і Семена як єдине ціле, підсвідомо поєднуючи поетичне та музичне в кожному з них і надаючи рис поета композиторові. Т. Шевченко був *поетом* не тільки за «фахом», а за покликанням долі — у ставленні до життя та світу. Відтак поняття «поет» ним розумілося як загальний (збірний) символ митця.

Основна тема, яку обговорює у листах до С. Гулака-Артемівського Т. Шевченко, пов'язана з питаннями його творчої реалізації, передусім, як художника і скульптура. Митець скаржить, що йому «...запрещено писать (окромє писем) и рисовать, — вот где истинное и страшное наказание. Шесть лет уже прошло, как я мучуся без карандаша и красок. Горе! и еще горе! От до чого довели мене стишки, трижды проклятые...» [7, с. 68], і звертається до композитора з різними проханнями, передусім, відвідати петербурзького скульптора-викладача К. І. Іоахіма,¹⁶ аби той передав трафарет скульптури, що С. Гулак-Артемівський виконує із задоволенням, оскільки митці добре знали один одного, зустрічаючись на Петербурзьких вечірках. Сам Т. Шевчен-

¹⁶ **Карл Іванович Іоахім** (1805–1859) — російський живописець, викладач Петербурзької академії мистецтв. Т. Шевченко був з ним знайомий від часу навчання у К. Брюллова.

ко пояснює своє нове захоплення так: «Нашел я близ укрепления хорошую глину и алебастр. И теперь, тоски ради, занимаюсь скульптурой» [7, с. 68], а далі пише: «...прошу я его [Іоахіма] вот о чем: если он и теперь занимается гальванопластикой, то у него, вероятно, есть форма небольших фигурок, то пускай из [них] выберет одну или две изящнейших та вилле хоть из папье-маше і пришле мне, ради святого искусства. Я мог бы их копировать из глины, и это заменило бы мне, в некотором роде, натурщика або натурщицу» [7, с. 69]. У наступному листі повідомляє своєму другові Семену, що «...в декабре (или январе) теперешнего года получишь ты, единый друже мій Семене, из частных рук, а не через почту, невеликий ящик с делом рук моих, — сказать по правді, з пренечепурним ділом: так що ж я маю робить? виліпить я то ще як-небудь виліпив, а вилить і досі не вмію; не те, правду сказать, що і не вмію, але матеріалу доброго нігде взять, сиріч алебастру. Прийми Богу при йому що есть, та й не осуди: на той рік, Бог дасть, пришлю що-небудь краще, і то тогді тільки, як достану алебастру із тієї поганої Астрахані» [8, с. 71]. Невипадково Т. Шевченко, який поступово зневірявся у своїх силах і ставав сором'язливим, зміг довірити саме С. Гулакові-Артемовському цей «витвір мистецтва», аби той подивився та дав правдиву оцінку.

На Т. Шевченка, як на художника, гнітюче враження справляла «картинка» навколишнього пейзажу: сумовитий візуальний образ Південного краю поглиблював відчуття самотності та туги за Батьківщиною, друзями, які залишилися в далекому Петербурзі. Т. Шевченко жалівся Семенові, описуючи свої враження від місцевості: «... кругом себе не бачу нічого, проч степу та моря: то хотілося б хоч подивиться на що-небудь хороше! Може б, подивившись, і моя стара мучена душа стрепенулася; хоча б і не стрепенулася, то, може б, на старості тихенько заплакала б, дивлячися на прекрасное создание души человеческой. ... Теперь хоть би на стороні постоять коло тієї академії, а перше! та що те перше і згадувать!» [8, с. 72]. Або: «... а это укрепление, да ведомо тебе будет, лежит на северо-восточном берегу Каспийского моря, в киргизской пустыне. Настоящая пустыня! песок да камень; хоть бы травка, хоть бы деревцо — ничего

нет. Даже горы порядочной не увидишь — просто черт знает что! смотришь, смотришь, да такая тебя тоска возьмет — просто хоть давись; так и удавиться нечем. *Да, человек в несчастии живет в самом себе*» (курсив — О. Б.) [6, с. 59]. Остання фраза є лейтмотивом Шевченкового листування з С. Гулаком-Артемівським, кому він довіряв свої страждання та потаємні думки, ніби ховаючись від себе. Так, у наступному листі Тарас Григорович запитує: «Что же теперь написать тебе о моей бедной, невольнической жизни? Думаю, лучше всего — ничего не писать, потому что хорошего сказать нечего, а про дурное лучше промолчать. Нехай воно ворогам нашим сниться» [7, с. 68]. Водночас, будь-які спогади про «друга Семена» викликали у Тараса змішані емоції, оскільки той втілював у його уяві Петербурзьке коло друзів і знайомих, до якого, з одного боку, Т. Шевченко звик і де почувався у безпеці, а з іншого, — про яке думав із надією та сподіванням на щасливе життя. Як зазначав один із дослідників Петербурзького періоду в житті та творчості Т. Шевченка, літературознавець Ю. Барабаш, саме «... тут [у Петербурзі — О. Б.] розкрився його геній і він здобув визнання («...А ще, може, й славу...») як художник і національний поет-пророк; зрештою, тут, поміж друзями і симпатиками, в навчанні, у праці — часом натхненній, часом заради банального заробітку, — в романтичних мріях та й, ніде правди діти, не без молодечих розваг і пустощів минули літа молодії... А з другого боку, молодість його й обірвалася також тут, у петербурзькому казематі, звідси почалася хресна путь на десятирічне заслання...» [1, с. 131]. Пригадує Т. Шевченко і щасливі хвилини спільного з С. Гулаком-Артемівським життя, коли відчуття радості виникало від «простих» речей: «Я помню только печене пороса и пирожки в корзинке. Помнишь ли, добрый друг мой! Счастливое время! Кажется, недавно, а вот уже 12 год тому назад! Летят наши годы, — Бог их знает, куда они так торопятся...» [6, с. 59].

У своїх посланнях до С. Гулака-Артемівського Т. Шевченко зізнається, що багато його «приятелів» перестали з ним листуватися. Проте, в листах поета не відчуваєш емоції зла — життя зробило його філософом: немов соромлячись

таких вчинків колишніх друзів, він намагається виправдати їх словами: «время и счастье сильно людей изменяет» [6, с. 60]. Самотність, посилена зрадою близьких людей, ще більше зблизила друзів, підштовхнула поета до відвертих одкровенень в їхніх «бесідах». Взагалі він багато говорить про себе: «... только я один, как отколотая щепка, ношуся без пути-дороги по волнам житейского моря! И в самом деле, где меня не носило в продолжение этих бедных пяти лет? Киргизскую степь из конца в конец всю исходил, море Аральское и вдоль и впоперек все исплавал и теперь сижу в Новопетровском укреплении та жду, что дальше будет» [6, с. 59]. Або: «Да, человек в несчастии живет в самом себе, как говорят разумные люди, т. е. размышляет. А к чему ведет размышление? спросить бы этих умных людей. К тому, что разрушает надежду, эту всесветную прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надеялся, но потом и рукой махнул. Да и в самом деле, мне счастье не к лицу. Родился, вырос в неволе да и умру, кажется, солдатом. Какой-нибудь да был бы скорее конец, а то, в самом деле, надоело черт знает покаковски жить» [6, с. 60], і далі — «... я от природы вышел какой-то не[о]конченный: учился живописи и недоучился, пробовал писать — и вышел из меня солдат, да какой солдат! Просто копия с того солдатского патрета, что написал Кузьма Трохимович у покойного Основьяненка¹⁷. А тим часом старіюсь і постійно болею, Бог его знает, от чего это? Должно быть, з нудьги та неволі. А конца все-таки не вижу моей грустной перспективе» [7, с. 70], а згодом — повні відчаю слова про житття в неволі: «Я — «нищий в полном смысле этого слова, и не только материально — душою, сердцем обнищал. От що зробила з мене проклятая неволя! трохи-трохи не ідіота. Десятый год не пишу, не рисую і не читаю навіть нічого; а якби ти побачив, меж яким людом верчуся я оці десять літ. Та не дай Господи, щоб і приснилися тобі коли-небудь такі недолюди, а я у їх «в кулаке сижу» — давят, без всякого милосердия давят, а я повинен ще і кланяться, а то візьме разом та й раздавить, як ту вошу меж ногтями. До тяжкого горя привів мене Господь на старість, а за чії гріхи? Єй же богу, не знаю» [9, с. 109]. Шевченкові

¹⁷ Йдеться про «Солдатський портрет» Г. Квітки-Основ'яненка.

слова — це сповідь, сповнена вражаючої покори людини, приреченої, як він сам визнає, до «живої смерті». Але правда поета навіть не в словах, вона — у тих вібраціях души, які можна осягнути лише емоційно. Тож, Т. Шевченко, як людина витончена, скоріше за все підсвідомо спрямовував на Семена свій монолог, відчуваючи, що ніхто інший, ніж музикант-«поет» (а не просто друг!), не сприйматиме адекватно його біль, ніби свою.

Та все ж щаслива доля знову звела митців у Петербурзі. Зустрівшись тут після повернення Тараса Григоровича із заслання навесні 1858 р., вони більше не розлучалися, зустрічаючись майже кожного дня. Т. Шевченко потрохи почав працювати і незабаром навіть подарував дружині композитора свій автопортрет із дарчим написом: «Александрѣ Ивановнѣ Гулак-Артемовской на память 4 декабрѣ 1860 года». Дружні стосунки двох митців не лише справляли приємне враження на представників їхнього мистецького середовища, а й привертали увагу широкого кола діячів культурної та наукової інтелігенції Петербурга. Невипадково після смерті Т. Шевченка стали з'являтися твори, присвячені дружбі двох митців (скажімо, повість О. Єльченка «Петербургська осінь», картина «Стоїть явір над водою» художника Г. Терпиловського). Обидві постаті видавалися на той час рівновеликими для українського мистецтва: Т. Шевченко став основоположником української літературної мови та літератури, а С. Гулак-Артемовський — основоположником української національної опери. Так, живучи у Петербурзі, митці зберегли у своїй творчості традиції рідного народу та прославили Україну на весь світ.

Історія стосунків Т. Шевченка та С. Гулака-Артемовського, попри всю несхожість їхніх доль і характерів, була дуже позитивною для них обох. Веселий і легкий характер Семена викликав особливе тяжіння з боку Тараса, адже вдвох вони склали єдине ціле як дві різні половинки. Для Т. Шевченка ця дружба виявилася ще й доленосною, бо С. Гулак-Артемовський був не просто одним із небагатьох, хто тривалий час матеріально підтримував поета чи перебував у руслі його творчих інтересів і людських стосунків, а став тією людиною, котрій поет довіряв як собі. Останнє пояснює

той факт, чому експресивна монологічна сповідь Тарасових листів містить у собі ознаки діалогу-бесіди, де співрозмовник залишається ніби «за кадром»: в особі «друга Семена» Т. Шевченко веде діалог із минулим, розфарбованим у світлі тони. Зважаючи на змістовну багатомірність листів, що віддзеркалюють душевний стан поета, стає зрозумілою їх гнучка емоційно-психологічна драматургія. Адже на певному етапі життя листи для Т. Шевченка стають єдиною можливою (з часом — необхідною) формою спілкування — формою його духовного розкриття та філософського прозріння.

Для Т. Шевченка, про що б не йшлося у його листах до С. Гулака-Артемівського, домінантною є лише одна тема — *поет пише про себе*. Складне життя зробило з нього філософа. Переживши торттури неволею та перевіривши на собі формулу «человек в несчастии живет в самом себе», він не кориться долі, а через сповідь психологічно «знімає» з себе частину цього тягаря, розділивши його зі своїм «братом Семеном» і знаходячи заспокоєння душі у посланні композитора: «Брате Тарасе! Послухай мене, старого чоловіка: молись ти Господу Богу и верь, что Он облегчит печаль твою!» [4, с. 69]. І Тарас молився, читаючи «Псалтир», що просвітляв його серце та розум і зміцнював волю до життя.

Історія великої дружби між Т. Шевченком і С. Гулаком-Артемівським завжди привертала та буде привертати до себе увагу дослідників із різних сфер знання, відкриваючи все нові й нові ракурси вивчення цієї теми. А їхнє листування стало зразком того, як безмежний світ мистецького генія *Поета* і *Музиканта* розчинявся у високій етиці їхніх стосунків, виражаючі такі риси як піклування, добро та людяність, що підносилися понад усе у ставленні один до одного. У цьому сенсі дружба Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського є символом духовної величі двох синів української землі, а їхнє листування має ввійти до золотого фонду літературних пам'яток України та духовних скарбів епохи.

1. *Барабаш Ю.* «В Петрополіському лабіринті...» : Петербург у житті й творчості Тараса Шевченка [Текст] / Ю. Барабаш // Сучасність. – 2010. – № 3. – С. 124–146.
2. *Буевич Елена.* Гулак-Артемовський: 200 лет вместе [Электронный ресурс] / Елена Буевич // Великоросс. – Режим доступа : http://www.velykoross.ru/blogs/all_1/tag_174_1/article_67/. – Название с экрана.
3. *Гаєр Н.* «Брате-друже мій єдиний». Семен Гулак-Артемовський і Тарас Шевченко [Текст] / Н. Гаєр // Літературна газета. – 2013. – № 6 (90). – С. 1, 4–5
4. *Гулак-Артемовський С. С.* Лист № 75. До Т. Шевченка від 30 квітня 1856. Петербург [Текст] / С. С. Гулак-Артемовський // Гулак-Артемовський С. С. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. – 384 с.
5. *Єгорова А. М.* Вплив оточення Т. Шевченка на формування його друзів [Електронний ресурс] / А. М. Єгорова // Т. Шевченко та його друзі. – Режим доступу : <http://osvitavber.zakosvita.com.ua/uk/user/egorovaalla/>. – Назва з екрана.
6. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 1 липня 1852 р. із Новопетровського укріплення [Текст] / Шевченко Т. Г. // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – К. : Наукова думка, 2003. – № 55. – С. 59–60.
7. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 1 липня 1852 р. з Новопетровського укріплення [Текст] / Шевченко Т. Г. // Там само. – № 62. – С. 68–70.
8. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 15 червня 1853 р. [Текст] / Шевченко Т. Г. // Там само. – № 64. – С. 71–72.
9. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 15 червня 1853 р. [Текст] / Шевченко Т. Г. // Там само. – № 87. – С. 108–109.
10. *Шевченко Т.* Лист до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 р. [Текст] / Шевченко Т. Г. // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 313–314.

Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемовського: історія стосунків великих митців.

Бугаєва О. В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 37–53.

Дане наукове дослідження підтвердило цінність листів Тараса Шевченка до Семена Гулака-Артемовського як таких, що мають ознаки історичного документу, дуже важливого для вивчення взаємовідносин цих двох знакових для української національної культури постатей XIX ст. Змістовна глибина Шевченкового епістолярю дозволила, що

найважливіше, висвітлити духовну складову їх стосунків, яка обумовила закономірність перетинання життєвих доль поета і композитора та визначила особливості їхніх творчих і людських інтересів. Ліричність музично обдарованої натури Т. Шевченка, сконцентрована в його листах до С. Гулака-Артемівського, зумовлювала потребу поета у спілкуванні з другом-композитором — людиною рівною собі за поетичністю світосприйняття, в оточенні якої у «вільному» житті він задовольняв і реалізовував свої музично-мистецькі бажання. Емоційно насичені та художньо виразні Шевченкові листи, написані поетом відверто і щиро, дозволили, крім іншого, рельєфно окреслити особливості характерів двох геніїв від мистецтва, розкрити потаємний світ їх «спільної» біографії. Враховуючи сукупність вище названих ознак, не можна не погодитись з тим, що досліджувана епістолярна спадщина Т. Шевченка по праву належить до найпомітніших літературних пам'яток України і духовних скарбів епохи.

T. Shevchenko's Letters to S. Gulak-Artemovskiy: history of the relationship of great artists.

Bugaeva E. V., Ph.D., senior researcher at the Institute of biographical research NLUV (Kyiv).

Ukrainian biographical = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 37–53.

This scientific study confirmed the historical value of the Taras Shevchenko to Gulak-Artemovskiy letters as such with signs of historical documents, which are (necessary) valuable to explore the relationship of these two iconic for the Ukrainian national culture figures of the nineteenth century. Content depth of Shevchenko correspondence enabled, most importantly, to highlight the spiritual component of their relationship, which led to the crossing pattern of life fate of the poet and the composer and their creative determined features and human interests. Musical lyricism of Shevchenko's gifted nature concentrated in his letters to Gulak-Artemovskiy motivates the need for the poet to communicate with a friend, the composer — a man peers for poetic worldview, satisfying and realized poet's musical and artistic needs. Emotionally rich and artistically expressive Shevchenko letters written by the poet openly and sincerely, that allowed to clearly define the characters of two geniuses of and to reveal a secret world of their «joint» artistic career. Considering the totality of the above-mentioned features, we can accept the fact that the studied epistolary heritage of T. Shevchenko rightfully belongs to the most remarkable literary monuments of Ukraine and spiritual treasures of the era.

Письма Т. Шевченко к С. Гулаку-Артемовскому: история взаимоотношений великих художников.

Бугаева Е. В., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

Украинская биографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 37–53.

Данное научное исследование подтвердило ценность писем Тараса Шевченко к Семену Гулаку-Артемовскому как таких, что имеют черты исторического документа, очень важного для изучения взаимоотношений этих двух знаковых для украинской национальной культуры личностей XIX ст. Содержательная глубина Шевченковского эпистолярия позволила, самое важное, высветить духовную составляющую их отношений, которая обусловила закономерность пересечения жизненных судеб поэта и композитора и определила особенности их творческих и человеческих интересов. Лиричность музыкально одаренной натуры Т. Шевченко, заключенная в письмах к С. Гулаку-Артемовскому, обуславливает потребность в общении с другом-композитором — человеком равным себе по поэтичности мировосприятия, в общении с которым, будучи «свободным», он удовлетворял и реализовывал свои музыкальные желания. Эмоционально насыщенные и художественно выразительные письма Т. Шевченко, написанные поэтом открыто и искренне, позволили, кроме всего прочего, рельефно очертить особенности характеров двух гениев от искусства, раскрыть потаенный мир их «общей» биографии. Учитывая совокупность выше названных особенностей, нельзя не согласиться с тем, что исследуемое эпистолярное наследие Т. Шевченко по праву принадлежит к наиболее значимым литературным памятникам Украины и духовным сокровищам эпохи.